

OTTO BLEHR

Kan nyere sosialantropologiske synpunkter på menneskelig samhandling og samfunn være till hjelp for lokalhistorikèren?

Det har nylig blitt hevdet at det må være en viktig oppgave for lokalhistorikeren å vise hvorledes lover og påbud fra sentralt hold virket lokalt.¹ Fikk bestemmelsene den virkning de var tiltenkt, ble de oversett, eller virket de mot sin hensikt? Det blir påpekt at her kan lokalhistorikere være til stor hjelp også for den rikshistoriske forskning.

Med utgangspunkt i et historisk materiale fra Færøyene vil jeg i det følgende forsøke å illustrere hvorledes synspunkter på menneskelig samhandling og samfunn som nylig har blitt utviklet innen sosialantropologien² kan være til hjelp i dette arbeid. Det er mitt håp at fremstillingen også vil antyde den generelle betydning jeg mener sosialantropologisk teori kan ha for lokalhistorisk forskning i sin alminnelighet.

Den første sikre historiske kilde vi har om samfunnsforholdene på Færøyene er Haakon Magnussøns lovbrev av 1298 («Seyðabrævið»). Av dette ser vi blant annet:

«... at Folket med Hensyn til Formueforhold falder i Klasser, hvis Kaar ere yderst ulige. Det har været Mænd, som have haft betydelige Jordejendomme; i andre Tilfælde have Ejendommene ...

¹ H. TRY: «Etnologi – ein vitenskap til hjelp i lokalhistorisk gransking.» Heimen, bind XIV s. 426. 1969.

² F. BARTH: «Models of Social Organization» Royal Anthropological Institute Occasional Paper No. 23, 1966; «Anthropological models and social reality» (The Second Royal Society Nuffield Lecture). Proceedings of the Royal Society, B. volume 165, s. 20 ff. 1966, og «On the Study of Social Change» (Plenary Address to the American Anthropological Association Meeting, 1966). American Anthropologist, Vol. 70, 1968.

været i Fællig mellem mange Ejere; atter andre Personer have været formueløse og ernæret sig ved at leje Jord fra de store Grundejere eller ved at tjene som Tyende. Arbejdskraften har været utilstrækkelig til Behovet; mange Folk have haft Ulyst til at tage fast Tjeneste og foretrukket løsere Arbejdsforhold.

Jordbruget var ... lidet kraftigt. Faarebruget var det altovervejende Erhverv ...

Det samlede Billede synes at være: et Samfund som er under Paa-virkning af nye Forhold, der endnu ikke have fæstnet sig og ere blevne lovordnede. Spørges der da, *hvilke* disse nye Forhold kunne antages at have været kan der maaske med nogen Sandsynlighed særlig peges paa: 1) Forøgelse av Grundejernes Antal (altsaa med tilsvarende Formindskelse af de enkelte Lodders Størrelse) gennem Arvedelinger og 2) Tilvækst af de frie Mænds Klasse gennem Trældommens Ophør. ...

Den Antagelse, at det i ikke ringe Maal er Trællenes gradvise Overgang till de frie Mænds Klasse, som har ført til den Samfundstilstand, som danner Baggrunden for Hertug Haakons Retterbod, synes at bestyrkes ved en Del spredte Bestemmelser i denne, der aabenbart tage Sigte paa at bekæmpe de Samfundsonder, som Tilstedeværelsen af en talrig formueløs Klasse har hidført; saaledes Artikel 3 om Løsgængere; Artikel 7 om Forpligtelse for uformuende til at tage fast Tjeneste og ikke sætte eget Bo; Artikel 12, Afsnit 1° om Retsbrud, begaaede af formueløse Personer.»

Befolkningen på Færøene vokste ut gjennom middelalderen, og ettersom jorden ved arvedele⁴ kom på flere og flere hender, kunne vi ha ventet en gradvis utjevning av det sosiale skille «Seyðabrævið» forteller om. Men dette er ikke hva vi finner. Som en følge av den katolske kirkes jordpolitikk fortsetter befolkningen til langt inn i det 19. århundrede å være delt i to skikt. Færøene hadde blitt kristnet under vikingtiden og frem til reformasjonen i 1538 hadde kirken fått eiendomsrett til noe mer enn halvparten av all jordeiendom på øyene. Denne jord forpaktet kirken bort, vanligvis i relativt store enheter som ved festeskifte ikke ble oppstykket. Etter reformasjonen tok staten over kirkens jordeiendommer, og forpakterne ble nu

³ C. BÆRENTSEN: «Ældre Love og Bestemmelser om Landboforhold paa Færøerne» i «Tillæg til Forslag og Betænkninger afgivne av Den Færøske Landbokommission», s. 1-2. København 1911.

⁴ Jorden ble delt like mellom eierens barn.

kalt for kongsbønder. I den første bok om Færøyene skriver forfatteren i 1673 følgende:

«Hvad Odels-Gods Efterkommere er efterladt, det haver deres Arvinger delt udi saa mange smaa Parter, at de ikke kunne nære sig deraf, saa det synes, at de som haver været i Begyndelsen de rigeste og mægtigste, ere nu blevne de fattigste og usleste udi Landet; thi odelbaarne Indbyggere ere det armeste Folk, men de som besidde Kongens Jorder, ere de fornemmeste og vederhæftigste Mænd.»⁵

Følgelig fortsatte befolkningen på Færøyene til tross for endrete eiendomsforhold til jorden å være delt i på den ene siden større jordbesittere (bønder) som levde av det jorden kastet av seg, og på den annen side jordløse og mindre jordbesittere som i større eller mindre grad var avhengig av annet enn eget jordbruk for å livberge seg.

Allerede av «Seyðabrævið» har vi sett at jordeiere har hatt utilstrekkelig arbeidshjelp til å kunne drive sine gårder hensiktsmessig, det var blant annet dette lovbrevet ville rette på ved å forplikte «uformuende til at tage fast Tjeneste og ikke sætte eget Bo». I mange av de dokumenter vi har fra middelalderen fremgår det at mangelen på arbeidskraft fortsetter å være et problem for bøndene til tross for denne bestemmelsen. Dette har sammenheng med at de med lite eller ingen jord hadde funnet alternative økonomiske tilpasninger mer fordelaktige. Først var det fiske som hadde vært foretrukket, men i større og større grad kom strømpestriking for salg etter hvert til å overta som hovednæring. Da dette betalte seg bedre enn å ta arbeide på bondegårdene, er det ikke overraskende at det var så vanskelig for bøndene å skaffe tjenestefolk. Det er på denne bakgrunn vi må forstå bøndenes arbeide for en ny lovgivning som mer effektivt enn den gamle ville kunne sikre dem ugift arbeidskraft. En slik lov mente de at de fikk i 1777. Blant annet forbød denne ekteskap mellom dem som ikke tilsammen disponerte et jordareal over en bestemt størrelse, og ulltiggung uten spesiell tilladelse. På denne måten var det meningen at såvel ugifte jordfattige som ugifte jordløse skulle finne arbeide for bøndene å være det eneste mulige økonomiske alternativ.

Det kom til å vise seg at heller ikke denne loven fikk den betydning den var tiltenkt. Ekteskapsinngåelsene og ulltiggung fortsatte

⁵ L. J. DEBES: «Faroae et Faroa Reserata. Det er: Færøernis og Færøeske Indbyggeris Beskrivelse» s. 91 (1673). Torshavn 1950.

mer eller mindre som før. Hvordan kan dette forklares? Tar vi utgangspunkt i det sistnevnte forbud og leter i de historiske kildene etter opplysninger som kan hjelpe oss til å finne svaret, er utsagn som to embedsmenn – som også var bønder – kom med under forberedelsen til den nye lov iøyenfallende. Jeg tenker på uttalelsene av landsprost Diurhuus:

«Mig synes, jeg stifter mere Fred og Ro ved intet at befatte mig med Landets gamle Vedtægt (d.v.s. ulltiggning), hvis Forandring det har Afsky til, end ved at bryde den; *thi alle – fra Uldtrygleren af indtil Kapitalisten – her i Landet er blandet sammen ved Slægtskab og Svogerskab.*»⁶
og av pastor Vang:

«. . . synes det ikke mindre ubilligt end vanskeligt rent at udrydde dette Uldvæsen. *Tilmed ere fattige og rige, den største Del angaaende, enten besvogrede eller beslægtede, saa man kan sige: den rige og fattige mødte hinanden etc.*»⁷

Begge disse embedsmenn/bønder omtaler slektskaps- og svogerskapsrelasjonene mellom «Uldtrygleren og Kapitalisten» på en slik måte at vi må forstå det som om det er rettigheter og forpliktelser mellom disse personene som er så sterke at loven av denne grunn vil få liten betydning. Var dette riktig, ville følgelig en bonde foretrekke å bryte loven fremfor å nekte å gi ull til en han var beslektet eller besvogret med.

Når vi skal underbygge den hypotese vi her har kommet frem til, er det naturlig å først undersøke om det fantes slektskaps- og svogerskapsrelasjoner – hva jeg i en annen sammenheng har kalt *frendereelasjoner*⁸ – i en utstrekning som kan ha vært av noen betydning mellom bønder og jordfattige/jordløse. Ser vi på sitatet fra Debes over, må de forhold han skildrer, implisere slike relasjoner. Når det var flere barn i en bondefamilie, medførte arvedeling eller festeskifte at henholdsvis alle barna, eller alle unntatt han som skulle overta festet, kom til å havne blant de jordfattige eller jordløse. Det vil si, om de ikke ved strategiske ekteskap fortsatt kom til å høre med

⁶ C. Diurhuus i C. BÆRENTSEN: «Ældre Love osv.», s. 112. (Uthevelsen ved meg.)

⁷ H. Vang i C. BÆRENTSEN: «Ældre Love osv.», s. 114. (Uthevelsen ved meg.)

⁸ O. BLEHR: «Action Groups in a Society with Bilateral Kinship: A Case Study from the Faroe Islands.» *Ethnology*, vol. 2, No. 3. 1963.

blant bøndene. Medlemskap i det mellomskikt av befolkningen som har hatt noe jord, men ikke nok til å leve av det den kastet av seg, var på samme måte meget labilt om vi ser det over tid. Følgelig finner vi at frenderelasjoner har gått på kryss og tvers mellom individene i de forskjellige skikt som det færøyske samfunn den gang besto av.

Men hvordan skal vi kunne underbygge hypotesen videre? Med andre ord, hvordan skal vi kunne vise at rettigheter og forpliktelser mellom frender har den betydning vi har hevdet ovenfor? Før vi kan vise dette, vil vår forklaring av hvorfor påbudene fra sentralmyndighetene ikke ble etterkommet, fortsette å være svært hypotetisk.

Vi er nu ved et sentralt problem som lokalhistorikeren står overfor i sine arbeider. Han kan i kildematerialet relativt lett finne frem til et generelt – om enn noe grovt – bilde av de økologiske såvel som strategiske determinantene for individenes valg. (I vårt eksempel henholdsvis jordbruk vs. strømpestriking og bonde vs. jordfattig/jordløs.) Når det gjelder den tredje type determinant, nemlig de verdsettinger individene gjør relevante for de samme valg, er forholdet et annet. Det viser seg som regel at det på grunnlag av kildematerialet er umulig – som i vårt tilfelle med frenderelasjonen – å fremsette annet enn ufalsifiserbare hypoteser om slike betingelser.

Kan lokalhistorikeren løse det problem han her står overfor, og derved på en vitenskapelig tilfredsstillende måte vise hvordan sosiale former fremkommer, blir vedlikeholdt eller endres? Jeg mener han kan det. For om jeg har rett i at det er de typer determinanter jeg her har nevnt som kanalisere individenes valg, og følgelig genererer de sosiale formene vi finner som statistiske målbare adferdsmønstre, da må vi kunne teste hypoteser om verdideterminanter for handling på adferdsformer vi finner i de samme lokalsamfunn under *endrete* økologiske og strategiske betingelser. Sannsynligheten for at det er de riktige verdsettingene vi har funnet frem til på grunnlag av vårt kildemateriale underbygges når forklaringsmodellen logisk genererer de samme regelmessigheter i sosiale former som dem vi finner empirisk.

Når vi for eksempel ser på havsfiske med slupper, som i forrige århundrede kom til å bli et virkelig fordelaktig økonomisk alternativ for jordfattede og jordløse, skulle vi vente at om de satte frenderelasjonen så høyt som jeg har hevdet, da ville denne determinanten –

under de nye økologiske og strategiske begrensningene – generere sosiale former basert på dyadiske bånd mellom frender. Og det er nettopp dette vi finner.⁹

Opphevelsen av den Kongelige Danske Monopolhandel i 1856 lå bak endringen i næringsgrunnlaget. For i og med at handelen ble fri, kunne nu færøyingene også ta arbeide på utenlandske fiskerbåter som på denne tid drev et rikt fiske på bankene rundt øyene. Fisket ble drevet med seilslupper som hadde et mannskap på ca. 15 mann. Båtene kom ofte inn til færøyske havner, og var det en båt som var underbemannet, fikk bygdemenn tilbud om å være med. På denne måten lærte mange de tekniske ferdigheter som var nødvendig for å kunne seile og fiske med disse sluppene.

Da seilsluppene – de var særlig britiske – ikke klarte konkurransen med de nye damptrålere samtidig som fisket på Shetland ble om- lagt til sildefiske som krevet en annen båttype, ble de fra ca. 1870 frembudt svært rimelig tilsalgs. Kjøpmennene var interessert i å få fisk de kunne foredle, og benyttet seg derfor av den fordelaktige muligheten til å skaffe seg båter. Disse ble så overlatt til skipperne som selv ble ansvarlige for rekrutteringen av mannskapene. Til tross for at mange skipperne var uerfarne og båtene gamle og dårlige, klarte de like godt som de erfarne skipperne med gode båter å skaffe mannskap. Forklaringen er også her å søke i de forpliktelses frender følte de hadde overfor hverandre.

Den enkelte skipper gikk først til dem av sine frender som sto ham nærmest og derfor vanskeligst kunne si nei. Når denne gruppe var uttømt, gikk han til andre frender som muligens også kunne føle seg forpliktet til å mønstre på. Men som regel trengtes det flere menn enn den skipperen fant i sin egen frendegruppe. Derfor ville de frender han fikk med, gå til sine frender, som ikke var frender av skipperen, og spille på frendeforpliktelsene for å få dem med. Alle frender av mannskapsmedlemmer ble på denne måten potensielle nye medlemmer om de var fiskere. Slik kunne stadig nye medlemmer «hektés på» til skipperen hadde fått det nødvendige mannskap.

På denne måten har vi – ved å gå til et annet kildemateriale¹⁰ –

⁹ O. BLEHR: «Ecological Change and Organizational Continuity in the Faroe Islands.» Folk, vol. 6. 1964.

¹⁰ Folkeminne-data jeg selv samlet inn i 1960–62. Se også B. KIELBERG: «Færøfolk», s. 60, København 1946.

kunnet underbygge påstanden om at den verdsetting vi fant frem til på grunnlag av de to embedsmenns utsagn i forbindelse med loven av 1777, er den som ble gjort relevant for folks valg. Derved får vår forklaring av hvorfor loven mot ulltigging ikke fikk den betydning den var tiltenkt, en helt annen tyngde enn den først hadde.

Videre, når vi i en kilde¹¹ finner at jordfattige/jordløse *pro forma* lånte den jord som etter loven var nødvendig for å få tilladelse til å gifte seg, er det også rimelig å anta at det var sine frender de gikk til for slike lån. Følgelig kan den verdi relasjonen var tillagt også forklare hvorfor heller ikke forbudet mot ekteskap ble effektivt. Når vi først har funnet frem til de verdsettinger som gjøres relevante for et eller flere viktige valg folk må foreta, kan vi med andre ord også stille sannsynlige hypoteser om hvorledes sosiale former vi har svært mangelfulle opplysninger om, blir generert.

La meg understreke at den kontinuitet på verdsettingsplanet som hele analysen over forutsetter, ikke er noe vi nødvendigvis vil finne bestandig. Dog er det et faktum at av de determinantene som genererer sosial form, vil de verdier som er underliggende slektskapsrelasjonene, ofte være de mest seiglivet. Og dette kan vi da som jeg her har villet vise, benytte oss av i våre analyser.

Jeg har i min fremstilling i den grad jeg har funnet det mulig valgt å la de teoretiske synspunkter jeg har bygget på – og som er hentet fra Bergenskolen innen sosialantropologien – få komme implisitt til uttrykk. Jeg mener denne retningen innen sosialantropologien, som ser på sosiale former som *utilsiktete* resultater av de rasjonelle valg individene under spesifiserbare begrensninger treffer for å nå et mål, vil kunne være fruktbar for lokalhistorikeren. Med et slikt syn vil han bli tvunget til å lete etter de bakenforliggende determinantene til disse formene, og derved vil han også nødvendigvis komme til å vise sammenhenger mellom forskjellige sosiale former som nu oftest fremstilles uavhengig av hverandre, og derfor må bære mye av ansvaret for at lokalhistorikerens fremstilling smuldrer opp i sine enkelte faktorer.¹²

Videre, fordi antagelser om verdsettinger folk hadde, må testes

¹¹ E. HJALT: «Sands søga», s. 75. Torshavn 1953.

¹² H. TRY: «Etnologi – ein vitskap til hjelp i lokalhistorisk gransking.» Heimen, bind XIV s. 424. 1969.

på kildemateriale som forteller om andre sosiale former,¹³ kommer han til å vise hvorledes disse verdsettinger ikke bare har overlevet endringer på formplanet, men også må ha spilt en vesentlig rolle i denne endring. På denne måten får undersøkelsene en tidsdybde som vil berike fremstillingen og forståelsen av de samfunnsprosesser som kanalisere endringene.

Can Recent Social Anthropological Views on Human Interaction and Society be of Help to the Local Historian?

It is recognized as an important task for the local historian to show how law and order imposed from central institutions have functioned in a local setting. Using historical material from the Faroe Islands as my point of departure, I try in this article to illustrate how viewpoints on human interaction and society which recently have been developed in social anthropology², can be of help in this work.

¹³ Da lokalhistorikerens kildemateriale som regel er relativt fattig, må han, slik jeg har vist, nødvendigvis i de fleste tilfeller teste de antagelser han har kommet frem til på et materiale fra en *annen tidsperiode*. Sosialantropologen vil derimot også ha tilgjengelig andre *samtidige* former som han kan bruke til å teste sine antagelser på.